

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΛΥΚΟΥΡΕΖΟΣ κατά ΕΛΛΑΔΑΣ

(Προσφυγή αριθ. 33554/03)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

15 Ιουνίου 2006

Η παρούσα απόφαση θα καταστεί οριστική σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης. Μπορεί να υποστεί τυπικές διορθώσεις.

Στην υπόθεση Λυκουρέζου κατά Ελλάδας,

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (πρώτο τμήμα), συνεδριάζοντας σε τμήμα, η σύνθεση του οποίου έχει ως εξής:

Κύριο Λ. ΛΟΥΚΑΪΔΗ, πρόεδρο,

Κύριο Κ.Λ. ΡΟΖΑΚΗ,

Κυρία F. TULKENS,

Κυρία Ε. STEINER,
Κύριο Κ. HAJIYEV,
Κύριο D. SPIELMANN,
Κύριο S.E. JEBENS, *δικαστές,*
και τον κύριο S. NIELSEN, *γραμματέα τμήματος.*
Αφού διασκέφθηκε σε συμβούλιο στις 23 Μαΐου 2006,
Εκδίδει την πιο κάτω απόφαση, η οποία ελήφθη την ημερομηνία
αυτή:

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση έχει εισαχθεί με μία προσφυγή (αριθ. 33554/03) στρεφόμενη κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας, ένας υπήκοος της οποίας, ο κύριος Αλέξανδρος-Λέων Λυκουρέζος («ο προσφεύγων»), προσέφυγε ενώπιον του Δικαστηρίου στις 9 Οκτωβρίου 2003 δυνάμει του άρθρου 34 της Σύμβασης για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Ο προσφεύγων εκπροσωπείται από τον κύριο Ν. Αλιβιζάτο, Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και από την κυρία Ε. Κιουσοπούλου και τον κύριο Ε. Μάλλιο, δικηγόρους του Δικηγορικού Συλλόγου της Αθήνας. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση») εκπροσωπείται από τους απεσταλμένους του αντιπροσώπου της, κύριο Σ. Σπυρόπουλο, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, και κύριο Δ. Καλόγηρο, δικαστικό αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι, εξαιτίας μιας αναθεώρησης του Συντάγματος που καθιέρωσε το ασυμβίβαστο μεταξύ της ιδιότητας του βουλευτή και της άσκησης οποιουδήποτε επαγγέλματος, εξέπεσε του αξιώματός του στην Βουλή ενώ εξακολουθούσε την επαγγελματική ενασχόλησή του με την δικηγορία χωρίς αμοιβή. Επικαλέστηκε προς τούτο τα άρθρα 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 και 8 της Σύμβασης.

4. Η προσφυγή ανατέθηκε στο πρώτο τμήμα του Δικαστηρίου (άρθρο 52 § 1 του κανονισμού). Μέσα σε αυτό, το τμήμα που ανέλαβε να εξετάσει την υπόθεση (άρθρο 27 § 1 της Σύμβασης) συστάθηκε σύμφωνα με το άρθρο 26 § 1 του κανονισμού.

5. Την 1^η Νοεμβρίου 2004, το Δικαστήριο τροποποίησε την σύνθεση των τμημάτων του (άρθρο 25 § 1 του κανονισμού). Η παρούσα προσφυγή ανατέθηκε στο πρώτο τμήμα, όπως αυτό ανασχηματίστηκε (άρθρο 52 § 1).

6. Με απόφαση της 13 Δεκεμβρίου 2005, το Δικαστήριο κήρυξε την προσφυγή παραδεκτή.

7. Τόσο ο προσφεύγων όσο και η Κυβέρνηση κατέθεσαν έγγραφες παρατηρήσεις επί της ουσίας της υπόθεσης (άρθρο 59 § 1 του κανονισμού).

8. Μία ακροαματική διαδικασία διεξήχθη δημοσία στο Μέγαρο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου στις 16 Μαρτίου 2006 (άρθρο 59 § 3 του κανονισμού).

Παρέστησαν:

- για την Κυβέρνηση

Οι κκ. Μ. ΑΠΕΣΣΟΣ, Σύμβουλος

του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, αντιπρόσωπος,

Σ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Πάρεδρος

του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους,

Η κ. Σ. ΤΡΕΚΛΗ, Δικαστική Αντιπρόσωπος

του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, σύμβουλοι.

- για τον προσφεύγοντα

Οι κκ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Καθηγητής του

Πανεπιστημίου Αθηνών, πληρεξούσιος,

Ε. ΜΑΛΛΙΟΣ, Δικηγόρος του

Δικηγορικού Συλλόγου της Αθήνας σύμβουλος.

Ο προσφεύγων ήταν επίσης παρών.

Το Δικαστήριο άκουσε τις δηλώσεις και τις απαντήσεις των κκ. Αλιβιζάτου και Απέσσου.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Ι. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

9. Ο προσφεύγων είναι δικηγόρος του Δικηγορικού Συλλόγου της Αθήνας από το 1960. Έθεσε υποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές της 9 Απριλίου 2000 με το ψηφοδέλτιο που παρουσίασε το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας στην πρώτη εκλογική περιφέρεια της Αθήνας. Λαμβάνοντας 44.387 ψήφους, εξελέγη βουλευτής δυνάμει της απόφασης αριθ. 799/2000 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών για μία βουλευτική θητεία τεσσάρων ετών.

10. Στις 18 Φεβρουαρίου 2003, η κ. Αποστόλου, μία ψηφοφόρος της περιφέρειας αυτής, άσκησε κατά του προσφεύγοντος προσφυγή ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, το οποίο είναι αρμόδιο, σύμφωνα με τα άρθρα 58 και 100 του Συντάγματος, μεταξύ άλλων, να κηρύξει την έκπτωση ενός βουλευτή από το αξίωμά του σε περίπτωση ασυμβίβαστου. Η κ. Αποστόλου επικαλέστηκε ειδικότερα το ασυμβίβαστο μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και της άσκησης εκ μέρους του προσφεύγοντος του δικηγορικού επαγγέλματος. Αυτό το ασυμβίβαστο προβλέφθηκε για πρώτη φορά στο Σύνταγμα κατά την αναθεώρησή του το 2001. Πράγματι, το νέο άρθρο 57 του Συντάγματος ορίζει πλέον ότι τα καθήκοντα του βουλευτή δεν συμβιβάζονται με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος, προβλέποντας πάντως την εισαγωγή εξαιρέσεων με νόμους. Εν τούτοις, ο νόμος εφαρμογής δεν εκδόθηκε ποτέ, αφού το νομοσχέδιο απορρίφθηκε από την Βουλή τον Φεβρουάριο του 2003, σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρείχε ο προσφεύγων. Όμως, το άρθρο 115 § 7 του αναθεωρημένου

Συντάγματος ανέφερε ότι το εν λόγω ασυμβίβαστο θα άρχιζε να ισχύει με την έκδοση του νόμου εφαρμογής που προβλεπόταν από το άρθρο 57 και, το αργότερο, την 1^η Ιανουαρίου 2003 (βλέπε πιο κάτω την παράγραφο 16).

11. Η συνεδρίαση ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου έλαβε χώρα στις 7 Μαΐου 2003. Ενώπιόν του, ο προσφεύγων επικαλέστηκε μεταξύ άλλων την παραβίαση του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 και υποστήριξε ότι, ενόσω δεν είχε ψηφιστεί ο προβλεπόμενος από το άρθρο 57 του Συντάγματος νόμος, το επαγγελματικό ασυμβίβαστο δεν μπορούσε να τεθεί σε ισχύ. Ισχυρίστηκε επιπλέον ότι αυτό το ασυμβίβαστο δεν μπορούσε να εφαρμοστεί σε βουλευτές που είχαν εκλεγεί πριν από την συνταγματική αναθεώρηση. Προσέθεσε, προσκομίζοντας αρκετά έγγραφα σε στήριξη των ισχυρισμών του, ότι, από την 1^η Ιανουαρίου 2003, είχε παύσει να εισπράττει αμοιβές και ότι παρείχε τις υπηρεσίες του δωρεάν, κατά τρόπο ώστε να μην μπορεί να θεωρηθεί ότι ασκεί επάγγελμα με την έννοια του άρθρου 57.

12. Στις 3 Ιουλίου 2003, με την απόφαση αριθ. 11/2003, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δέχθηκε την προσφυγή της κ. Αποστόλου και κήρυξε την έκπτωση του προσφεύγοντος από το βουλευτικό αξίωμα του. Ειδικότερα, το δικαστήριο αρνήθηκε να θεωρήσει ότι ο ενδιαφερόμενος δεν ασκούσε πλέον το επάγγελμά του εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν αμειβόταν πλέον για τις υπηρεσίες του από την θέση σε ισχύ του επαγγελματικού ασυμβίβαστου. Εν τούτοις, τρία μέλη του δικαστηρίου έκριναν ότι «η έννοια της άσκησης ενός επαγγέλματος είναι στενά συνδεδεμένη με την είσπραξη εισοδήματος, ειδικότερα μέσω μίας συστηματικής και διαρκούς δραστηριότητας, η οποία ασκείται προς εξασφάλιση της διαβίωσης [του ατόμου]». Επί των υπολοίπων επιχειρημάτων που προβλήθηκαν από τον προσφεύγοντα, το ανώτατο δικαστήριο έκρινε ειδικότερα τα εξής:

« (...) [Ο]πως προκύπτει από τα άρθρα 115 § 7 και 57 § 1 εδάφιο 3 του Συντάγματος, η συνταγματική εξουσία υιοθέτησε τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο η ιδιότητα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστη με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος, και τούτο όχι μόνον προκειμένου να εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία του βουλευτή, αλλά και προκειμένου να μπορεί αυτός να ασκήσει τα καθήκοντά του με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες και χωρίς να αποσπάται η προσοχή του (...). Παράλληλα, το Σύνταγμα μεταβίβασε στον κοινό νομοθέτη την εξουσία να εισαγάγει εξαιρέσεις στον [γενικό] κανόνα του επαγγελματικού ασυμβίβαστου, ήτοι την εξουσία να απαριθμήσει τις επαγγελματικές δραστηριότητες που είναι συμβατές με την ιδιότητα του βουλευτή (...). Εξάλλου, [από τις ίδιες διατάξεις προκύπτει ότι] ο κανόνας του ασυμβίβαστου μεταξύ της ιδιότητας του βουλευτή και της άσκησης οποιουδήποτε επαγγέλματος έπρεπε να τεθεί σε ισχύ το αργότερο την 1^η Ιανουαρίου 2003 (...), ακόμη και αν ο νόμος που προσδιορίζει τα συμβατά με την ιδιότητα του βουλευτή επαγγέλματα δεν είχε εκδοθεί την ημερομηνία αυτή (...). Η μοναδική συνέπεια της μη ψήφισης του νόμου αυτού (...) είναι ότι το επαγγελματικό ασυμβίβαστο των βουλευτών εφαρμόζεται χωρίς καμία εξαίρεση από την 1^η Ιανουαρίου 2003 (...). Εξάλλου, το επιχείρημα που επικαλείται ο προσφεύγων στο [υπόμνημά του], σύμφωνα με το οποίο το επαγγελματικό ασυμβίβαστο δεν έχει εφαρμογή στους βουλευτές της σημερινής Βουλής, διότι είναι αντίθετο προς την συνταγματική αρχή της νόμιμης εμπιστοσύνης, πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμο, στο μέτρο κυρίως που μία συνταγματική διάταξη δεν μπορεί να αγνοηθεί με την αιτιολογία ότι είναι αντίθετη προς μία άλλη διάταξη ή μία άλλη αρχή του ιδίου Συντάγματος. Και τούτο, δυνάμει της τυπικής ισότητας όλων των διατάξεων του Συντάγματος και των αρχών που απορρέουν από αυτό, σύμφωνα

με την οποία έκαστη συνταγματική διάταξη εφαρμόζεται υποχρεωτικά επί του συγκεκριμένου αντικειμένου, το οποίο ρυθμίζει (...)».

13. Τον Ιούλιο του 2003, ο προσφεύγων αντικαταστάθηκε στην Βουλή από την πρώτη επιλαχούσα στο ψηφοδέλτιο του κόμματός του στην πρώτη περιφέρεια της Αθήνας.

II. ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ

A. Το Σύνταγμα

14. Την εποχή των βουλευτικών εκλογών της 9 Απριλίου 2000, στις οποίες ήταν υποψήφιος ο προσφεύγων, το άρθρο 57 § 1 του Συντάγματος είχε ως εξής:

«Τα καθήκοντα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστα με τα έργα ή την ιδιότητα μέλους του διοικητικού συμβουλίου, διοικητή, γενικού διευθυντή, ή των αναπληρωτών τους, ή υπαλλήλου εμπορικής εταιρείας ή επιχείρησης που απολαμβάνει ειδικά προνόμια ή κρατική επιχορήγηση ή προς την οποία παραχωρήθηκε δημόσια επιχείρηση.»

15. Το νέο άρθρο 57 του αναθεωρημένου Συντάγματος έχει ως εξής:

«1. (...) (τρίτο εδάφιο) Τα καθήκοντα του βουλευτή είναι επίσης ασυμβίβαστα με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος. Νόμος ορίζει τις δραστηριότητες που είναι συμβατές με το βουλευτικό αξίωμα, καθώς και τα σχετικά με τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ζητήματα και τον τρόπο επανόδου των βουλευτών

στο επάγγελμά τους μετά την απώλεια της βουλευτικής ιδιότητας.
(...)

(τέταρτο εδάφιο) Η παράβαση των διατάξεων αυτής της παραγράφου συνεπάγεται έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα και ακυρότητα των σχετικών συμβάσεων ή πράξεων όπως νόμος ορίζει.

(...))»

16. Η μεταβατική διάταξη του άρθρου 115 § 7 του Συντάγματος ορίζει:

«Το προβλεπόμενο στο προτελευταίο εδάφιο της παραγράφου 1 του άρθρου 57 επαγγελματικό ασυμβίβαστο των βουλευτών τίθεται σε ισχύ με τη δημοσίευση του προβλεπόμενου στην ίδια διάταξη νόμου και το αργότερο την 1.1.2003».

17. Τον Δεκέμβριο του 2005, η σημερινή Κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της να προβεί σε μία νέα συνταγματική αναθεώρηση. Στις 17 Ιανουαρίου 2006, ο κ. Καραμανλής, σημερινός πρωθυπουργός, παρουσίασε στην κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματός του τα σημαντικά σημεία της υπό εξέταση αναθεώρησης. Δήλωσε ειδικότερα: «η πρόσφατη εμπειρία δείχνει την ανάγκη της τροποποίησης της συνταγματικής διάταξης αναφορικά με το επαγγελματικό ασυμβίβαστο των βουλευτών. Προτείνουμε την άρση της απόλυτης απαγόρευσης και την αντικατάστασή της με ένα μερικό ασυμβίβαστο».

Β. Πρακτικά της συνεδρίασης της Βουλής

18. Κατά τις συνεδριάσεις της 13 και της 20 Ιανουαρίου 1998 της κοινοβουλευτικής επιτροπής για την αναθεώρηση του Συντάγματος, βουλευτές της αντιπολίτευσης ανέφεραν τα εξής (αποσπάσματα):

Ο κ. Σουφλιάς:

«Προτείνω να προστεθεί στο άρθρο 57 μία διάταξη που θα ορίζει τα εξής: τα καθήκοντα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστα με την άσκηση οποιασδήποτε επαγγελματικής δραστηριότητας.»

Ο κ. Παναγιωτόπουλος:

«Συνταγματική διάταξη: ο βουλευτής δεν μπορεί να ασκεί κανένα άλλο επάγγελμα.»

Ο κ. Βαρβιτσιώτης:

«Πιστεύω ότι ο βουλευτής δεν πρέπει να ασκεί, κατά την διάρκεια της θητείας του, καμία άλλη επαγγελματική δραστηριότητα.»

Στην τελική έκθεσή της 30 Μαρτίου 1998, η πιο πάνω αναφερόμενη κοινοβουλευτική επιτροπή πρότεινε την αναθεώρηση του άρθρου 57 του Συντάγματος ως εξής:

«Προτείνεται, με μεγάλη πλειοψηφία, η αναθεώρηση του άρθρου 57, προκειμένου να επανακαθοριστούν οι εργασίες, οι θέσεις και οι δραστηριότητες που είναι ασυμβίβαστες με την ιδιότητα του βουλευτή, έτσι ώστε να ληφθούν υπόψη οι σημερινές συνθήκες αναφορικά με τις οικονομικές λειτουργίες του Κράτους. Προβλέπεται εξάλλου, ως κύρωση για την υπέρβαση των εκλογικών δαπανών, η έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα.»

Στην έκθεσή της 23 Οκτωβρίου 2000, η κοινοβουλευτική επιτροπή για την αναθεώρηση του Συντάγματος μετά τις εκλογές της 9 Απριλίου 2000, δεν έκανε καμία νύξη για την εισαγωγή ενός απόλυτου επαγγελματικού ασυμβίβαστου.

19. Κατά την συνεδρίαση της 28 Φεβρουαρίου 2001, ο κ. Γιαννόπουλος, βουλευτής της πλειοψηφίας και πρώην υπουργός δικαιοσύνης, παρενέβη ως εξής (απόσπασμα):

«Τι είδους Βουλή θέλετε; Θέλετε να αποκλείσετε τους επιστήμονες, τις εξέχουσες προσωπικότητες; (...) Αυτή η απαγόρευση δεν προβλέπεται από κανένα Κράτος στον κόσμο (...). Θα βρεθείτε κατηγορούμενοι ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, διότι η απαγόρευση, δια της νομοθετικής οδού, της εκλογής στην Βουλή για λόγους που συνδέονται με το επάγγελμα συνιστά προσβολή των δικαιωμάτων της προσωπικότητας οποιουδήποτε πολίτη (...)».

20. Κατά την διάρκεια της συνεδρίασης της 6 Απριλίου 2001, ο κ. Παυλόπουλος, βουλευτής, πρώην εκπρόσωπος τύπου της αντιπολίτευσης και σήμερα υπουργός εσωτερικών, δήλωσε (απόσπασμα):

« (...) Η αρχική φιλοσοφία στην οποία στηρίχθηκε η αναθεώρηση του άρθρου αυτού ήταν να μπορεί ο βουλευτής να ασκεί επαγγελματικές δραστηριότητες, εκτός από εκείνες που απαγορεύονται από το Σύνταγμα. Αυτή είναι η λογική της απόφασης [την οποία λάβαμε στην επιτροπή αναθεώρησης]. Όμως τώρα, ενώπιον της ολομέλειας, προτείνετε μία λογική εντελώς αντίθετη (...). Αιφνιδίως, στην μέση της διαδικασίας, εισάγετε μία τροπολογία, η οποία, στην πραγματικότητα,

ακυρώνει πλήρως το περιεχόμενο της αναθεώρησης του άρθρου 57 (...). Δεν πρόκειται για μία απλή τροπολογία, αλλά για μία πλήρη ανατροπή της υποκείμενης λογικής της αναθεώρησης του άρθρου 57.»

III. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

A. Διάφοροι τύποι ασυμβίβαστου

1. Ασυμβίβαστα σχετικά με την διάκριση των εξουσιών

21. Πολλές νομοθεσίες προβλέπουν το ασυμβίβαστο του βουλευτικού αξιώματος με την άσκηση υψηλών εκτελεστικών καθηκόντων (αρχηγός Κράτους, πρωθυπουργός, υπουργός ή γενικός γραμματέας) ή υψηλά καθήκοντα στο δικαστικό σώμα (πρόεδρος ή μέλος συνταγματικού ή ανωτάτου δικαστηρίου, διοικητικού δικαστηρίου, του Συμβουλίου της Επικρατείας ή ενός άλλου ειδικού ανωτάτου δικαστηρίου, όπως το Ελεγκτικό Συνέδριο). Αυτό ισχύει, για παράδειγμα, στην Αυστρία (άρθρα 61, 92 § 2, 122 § 5, 134 § 4, του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Νόμου), στο Βέλγιο (άρθρο 50 του Συντάγματος), στην Ισπανία (άρθρα 70 του Συντάγματος και 6 του οργανικού νόμου του 1985 περί του γενικού εκλογικού καθεστώτος), στην Εσθονία (άρθρο 7 του νόμου περί του εσωτερικού κανονισμού του Κοινοβουλίου), στην Φινλανδία (άρθρο 27 του Συντάγματος), στην Γαλλία (κεφάλαιο IV του Εκλογικού Κώδικα), στο Λουξεμβούργο (άρθρο 54 του Συντάγματος), στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (άρθρο 9 του νόμου του 2005 περί της κατάστασης των βουλευτών), στην Ολλανδία (άρθρο 57 § 2 του Συντάγματος), ή ακόμη στην Πορτογαλία (άρθρα 5 του εκλογικού νόμου για την Βουλή της Δημοκρατίας και 20 § 1 περί της κατάστασης των βουλευτών). Σε ορισμένες χώρες πάντως, οι υπουργοί της κυβέρνησης συμμετέχουν

στις εργασίες της Βουλής (όπως στην Ισπανία, την Πολωνία ή την Ρουμανία).

2. Ασυμβίβαστα συνδεόμενα με την αρχή της ανεξαρτησίας

22. Ορισμένα ασυμβίβαστα με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων αφορούν τις θέσεις που θα μπορούσαν να προσβάλουν την ανεξαρτησία των βουλευτών εξαιτίας των ιεραρχικών σχέσεων μέσα στην διοίκηση.

23. Τα ασυμβίβαστα του τύπου αυτού αφορούν, στις περισσότερες χώρες, τους δικαστές, τους δικαστικούς και τους εισαγγελείς, τα μέλη της αστυνομίας και των ενόπλων δυνάμεων, καθώς και τους διπλωματικούς και προξενικούς εκπροσώπους εν γένει. Τούτο συμβαίνει για παράδειγμα στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη (άρθρο 1 § 8 του εκλογικού νόμου), στην Ισπανία (Σύνταγμα), στην Γαλλία (κεφάλαιο IV του εκλογικού κώδικα), στην Ιρλανδία (άρθρο 41 του εκλογικού νόμου του 1992), στην Ιταλία (άρθρα 7, 8 και 9 του εκλογικού νόμου), στην Μάλτα (άρθρο 54 του Συντάγματος), στο Ηνωμένο Βασίλειο (άρθρο 1 § 1 του νόμου του 1975 περί των λόγων μη εκλογιμότητας στο Κοινοβούλιο) ή στην Σλοβακία (άρθρο 77 του Συντάγματος).

24. Αφορούν σε γενικές γραμμές τους μονίμους ή τους επί συμβάσει υπαλλήλους της διοίκησης του Κράτους ή των περιφερειακών οργάνων, των αυτόνομων κρατικών οργανισμών ή ιδρυμάτων, όπως η κοινωνική ασφάλιση ή οι δημόσιες επιχειρήσεις. Τούτο ισχύει για παράδειγμα στην Γερμανία (άρθρο 8 του νόμου για τους βουλευτές της *Bundestag*), στην Ανδόρρα (άρθρο 17 του νόμου του 1993 περί του εκλογικού καθεστώτος και των δημοψηφισμάτων), στο Βέλγιο (νόμος της 6 Αυγούστου 1931 για τα ασυμβίβαστα), στην Βουλγαρία (άρθρο 68 του Συντάγματος), στην Ισπανία (άρθρο 157 του εκλογικού νόμου του 1985), στην Εσθονία (άρθρο 63 του Συντάγματος), στην Ουγγαρία (άρθρο 9 του νόμου του 1990 περί της καταστάσεως των βουλευτών), στην Πορτογαλία (άρθρο 157 του Συντάγματος), στην Δημοκρατία της

Τσεχίας (άρθρο 12 α) του νόμου περί της σύγκρουσης συμφερόντων) ή ακόμη και στην Ρωσία (άρθρο 97 του Συντάγματος).

25. Τα πρόσωπα τα οποία αφορούν τα εν λόγω ασυμβίβαστα οφείλουν στις περισσότερες χώρες να παραιτηθούν, εφόσον επιθυμούν να είναι υποψήφιοι (όπως στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη). Σε άλλες χώρες, μπορούν απλώς να ζητήσουν την αναστολή των καθηκόντων τους κατά την διάρκεια της θητείας τους (όπως στην Αυστρία ή στο Βέλγιο).

3. Ασυμβίβαστα συνδεόμενα με την ύπαρξη συγκρούσεων συμφερόντων

26. Τα ασυμβίβαστα της κατηγορίας αυτής αφορούν κατά κανόνα τους διευθυντές ή τους υπευθύνους επιχειρήσεων, επαγγελματικών ενώσεων, δημοσίων ή ιδιωτικών ιδρυμάτων που έχουν συμφέροντα σχετιζόμενα με τις δραστηριότητες του Κράτους ή εισπράττοντα βοήθειες ή επιχορηγήσεις του Κράτους. Μπορούν επίσης να αφορούν τους προέδρους, τους γενικούς διευθυντές ή τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων ιδιωτικών επιχειρήσεων δημοσίων έργων, κτηματικών ή πιστωτικών (στην κατηγορία αυτή εντάσσονται, μεταξύ πολλών άλλων χωρών, η Βουλγαρία, η Ισπανία, η Γαλλία ή η Ιταλία).

4. Ασυμβίβαστα απορρέοντα από τις απαιτήσεις που συνδέονται με την άσκηση μιας θητείας πλήρους απασχολήσεως

27. Σε ορισμένες χώρες, ο βουλευτής δεν μπορεί κατά την διάρκεια της θητείας του να ασκήσει οποιοδήποτε επάγγελμα, καμία εμπορική επιχείρηση ή μισθωτή εργασία, εκτός αν πρόκειται για τον τομέα της εκπαίδευσης και τούτο μόνον σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις (Ισπανία, Λιθουανία, Ρωσία).

B. Αρχές που εφαρμόζονται στο επάγγελμα του δικηγόρου

28. Οι περισσότερες χώρες δεν προβλέπουν, στην συνταγματική ή την συνήθη νομοθεσία τους, ασυμβίβαστα με την άσκηση του

ελευθερίου επαγγέλματος του δικηγόρου (για παράδειγμα: Ανδόρρα, Αυστρία, Δημοκρατία της Τσεχίας, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Εσθονία, Φινλανδία, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ολλανδία, Πολωνία, Ηνωμένο Βασίλειο, Σερβία-Μαυροβούνιο, Δημοκρατία της Σλοβακίας, Σουηδία, Ελβετία).

29. Εν τούτοις, η άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου από έναν βουλευτή μπορεί να υπαχθεί σε περιορισμούς ή προϋποθέσεις που στηρίζονται πάνω σε απαιτήσεις ανεξαρτησίας, επαγγελματικής ηθικής και διαθεσιμότητας. Έτσι στην Γερμανία, παρά την απουσία νόμιμης απαγόρευσης επί του ζητήματος αυτού, το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο έκρινε, με μία απόφαση της 26 Ιουνίου 1978, ότι το πρόγραμμα των συνεδριάσεων της *Bundestag* επέτρεπε σε έναν βουλευτή να ασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου, με την επιφύλαξη των απαγορεύσεων των σχετικών με τις συγκρούσεις συμφερόντων που προβλέπονται από τον νόμο και τον κώδικα επαγγελματικής δεοντολογίας των δικηγόρων.

30. Ακριβώς αυτή η έννοια της σύγκρουσης συμφερόντων είναι παρούσα στις νομικές διατάξεις πολλών χωρών. Έτσι, στην Γαλλία, το άρθρο 149 του εκλογικού κώδικα απαγορεύει σε οποιονδήποτε δικηγόρο εγγεγραμμένο στον σύλλογο που έχει βουλευτικό αξίωμα να διενεργεί, άμεσα ή έμμεσα μέσω ενός εταίρου ή ενός συνεργάτη (εκτός ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου ή του Δικαστηρίου της Δημοκρατίας), οποιαδήποτε πράξη του επαγγέλματός του σε ποινικές υποθέσεις, οι οποίες αφορούν ορισμένα εγκλήματα ή πλημμελήματα κατά του Κράτους, στον χρηματοοικονομικό τομέα ή σε ζητήματα τύπου, ή να παρίσταται σε πολιτικές υποθέσεις για λογαριασμό εταιριών που λαμβάνουν επιχορηγήσεις από το Κράτος, από εταιρίες χρηματοοικονομικές ή προσκαλούσες τις επενδύσεις του κοινού, από εταιρίες δημοσίων έργων, κατασκευών ή προσφοράς ακινήτων, ή κατά του Κράτους, κρατικών εταιριών, δημοσίων οργανισμών ή ιδρυμάτων.

31. Παρόμοιες διατάξεις υπάρχουν στις νομοθεσίες άλλων ηπειρωτικών χωρών, όπως η Ιταλία (άρθρο 10 του εκλογικού νόμου), η Πορτογαλία (άρθρο 21 περί της κατάστασης των βουλευτών του Κοινοβουλίου), η Ρουμανία (άρθρο 82 του νόμου 161/2003 αναφορικά με τα μέτρα διαφάνειας κατά την άσκηση του δημοσίου λειτουργήματος, τίτλος IV για τους κοινοβουλευτικούς, όπως τροποποιήθηκε από τον νόμο περί της καταστάσεως των δικηγόρων) ή η Τουρκία (άρθρο 3 του νόμου 3069 (1984) περί του επαγγελματικού ασυμβίβαστου των μελών της Μεγάλης εθνικής βουλής).

32. Στις χώρες του *common law*, οι κώδικες δεοντολογίας των μελών του Κοινοβουλίου εγγυώνται την ανεξαρτησία των βουλευτών έναντι ενδεχομένων συγκρούσεων συμφερόντων, μέσω μέτρων διοικητικού και δικονομικού χαρακτήρα. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι βουλευτές οφείλουν να δηλώνουν οποιαδήποτε αμειβόμενη εργασία ή απασχόληση και εγγράφουν την δήλωση αυτή στο βιβλίο συμφερόντων των βουλευτών. Η παράλειψη της εγγραφής μπορεί να επισύρει κυρώσεις (κώδικας συμπεριφοράς προς τους βουλευτές και οδηγός των κανόνων συμπεριφοράς προς τους βουλευτές). Παρόμοιες διατάξεις υπάρχουν στην Ιρλανδία (άρθρα 5, 6 και 7 του νόμου του 1995 περί της δεοντολογίας στο δημόσιο λειτούργημα), καθώς και στην Μάλτα (άρθρο 5 του κώδικα δεοντολογίας των μελών της Βουλής των αντιπροσώπων, ο οποίος χρονολογείται από το 1995).

33. Αυτές οι διαδικασίες δήλωσης και εγγραφής των περιουσιακών στοιχείων και των χρηματοοικονομικών συμφερόντων των βουλευτών έχουν επίσης υιοθετηθεί από ορισμένες ηπειρωτικές χώρες. Έτσι, η Ιταλία, στον κανονισμό του Κοινοβουλίου, προβλέπει ένα τέτοιο σύστημα με σκοπό τον καθορισμό των περιπτώσεων ασυμβίβαστου: μέσα σε προθεσμία τριάντα ημερών από την πρώτη συνεδρίαση του Κοινοβουλίου, έκαστος βουλευτής οφείλει να καταθέσει στον πρόεδρο μία δήλωση σχετικά με τα καθήκοντα που ασκούσε την ημερομηνία της υποψηφιότητός του, καθώς και εκείνα που συνεχίζει να

ασκεί ως επιχειρηματίας ή επαγγελματίας. Στην Ελβετία, οι βουλευτές έχουν επίσης την υποχρέωση να γνωστοποιούν κατά την ανάληψη των καθηκόντων τους τα χρηματοοικονομικά συμφέροντά τους καθώς και οποιαδήποτε ασκούμενη επαγγελματική δραστηριότητα (άρθρο 11 του νόμου του 2002 περί της Ομοσπονδιακής Βουλής).

34. Σε αυτούς τους ελέγχους και περιορισμούς, οι οποίοι στηρίζονται στην έννοια της ανεξαρτησίας και της σύγκρουσης συμφερόντων, προστίθενται άλλοι περισσότερο πρακτικής φύσεως. Ορισμένοι κανονισμοί που αφορούν την κατάσταση των βουλευτών απαιτούν να δίνουν οι τελευταίοι προτεραιότητα στην εργασία τους στην Βουλή έναντι οποιασδήποτε άλλης εργασίας, αμειβόμενης ή μη, ιδιωτικού χαρακτήρα. Στην Φινλανδία, η Βουλή μπορεί να κηρύξει, με πλειοψηφία των δύο τρίτων, την έκπτωση του βουλευτή από το αξίωμά του, μονίμως ή για συγκεκριμένη διάρκεια, αν ο ενδιαφερόμενος παραμελεί τα καθήκοντά του κατά τρόπο εμφανή και επανειλημμένο. Στην πράξη, αυτή η υποχρέωση μεταφράζεται σε μία σημαντική μείωση ή εγκατάλειψη της άσκησης του επαγγέλματος (για παράδειγμα στην Σουηδία).

35. Στην Ισπανία, ακριβώς αυτή η υποχρέωση της άσκησης των καθηκόντων του βουλευτή με πλήρη απασχόληση επισύρει πολύ αυστηρά επαγγελματικά ασυμβίβαστα (άρθρο 157 του οργανικού νόμου του 1985 περί του γενικού εκλογικού καθεστώτος), αφού το βουλευτικό αξίωμα είναι ασυμβίβαστο με την άμεση ή μέσω αναπληρωτή άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος ή δραστηριότητας, ιδιωτικής ή δημόσιας, η οποία αμείβεται με απολαβές, μισθούς, δικαιώματα, αμοιβές ή άλλο τρόπο (εκτός από τις δραστηριότητες εξαιρετικού χαρακτήρα των καθηγητών πανεπιστημίου). Εν τούτοις, το άρθρο 159 § 3 του οργανικού νόμου του 1985 προβλέπει την δυνατότητα για τον ενδιαφερόμενο να ζητήσει, από την επιτροπή των ασυμβιβάστων του αντιστοίχου κοινοβουλίου, την άδεια να ασκεί ιδιωτικές δραστηριότητες που δεν αφορούν δημόσια όργανα ή υπηρεσίες, εταιρίες δημόσιες ή

χρηματοδοτούμενες από δημόσια κεφάλαια, ούτε χρηματοοικονομικές πιστωτικές ή ασφαλιστικές επιχειρήσεις.

36. Κοινοβουλευτικές επιτροπές υπάρχουν σε πολλές χώρες. Μπορούν να επιτρέψουν την άσκηση επαγγελματιών – συμπεριλαμβανομένων και αυτών στον δημόσιο τομέα – που κανονικά θεωρούνται ασυμβίβαστα με το βουλευτικό αξίωμα (βλέπε άρθρο 6^α 1) και 2) του αυστριακού νόμου περί ασυμβίβαστου). Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι δραστηριότητες αυτές πρέπει να ασκούνται χωρίς αμοιβή.

37. Η γενική απαγόρευση της άσκησης οποιουδήποτε επαγγέλματος, οποιασδήποτε εμπορίας ή αμειβόμενης απασχόλησης, παρόμοια με εκείνη που προβλέπεται από την ελληνική και την ισπανική νομοθεσία, υπάρχει σε μορφή περισσότερο ή λιγότερο αυστηρή και σε άλλες χώρες, και ειδικότερα στην Κεντρική ή την Ανατολική Ευρώπη, όπως η Λιθουανία (άρθρο 6 του Συντάγματος), η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (άρθρο 9 του νόμου περί της καταστάσεως των βουλευτών), η Ρωσία (άρθρο 97 του Συντάγματος) ή η Μολδαβία (άρθρο 70 του Συντάγματος). Όπως, όμως και στην Ισπανία, υπάρχουν εξαιρέσεις για την εκπαίδευση, την επιστημονική έρευνα και τις δημιουργικές δραστηριότητες.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΝΟΜΟ

Ι. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 3 ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΥ ΑΡΙΘ. 1

38. Ο προσφεύγων παραπονείται διότι η έκπτωσή του από το βουλευτικό αξίωμα, η οποία κηρύχθηκε από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δυνάμει του νέου άρθρου 57 του Συντάγματος, προσέβαλε το δικαίωμά του να εκλεγεί στο εθνικό Κοινοβούλιο και στέρησε από τους ψηφοφόρους του έναν εκλεγμένο της επιλογής τους πριν από την

λήξη της θητείας. Επικαλείται το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, το οποίο έχει ως εξής:

«Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν όπως διενεργώσι, κατά λογικά διαστήματα, ελευθέρας μυστικής εκλογάς, υπό συνθήκας επιτρεπούσας την ελευθέραν έκφρασιν της λαϊκής θελήσεως ως προς την εκλογήν του νομοθετικού σώματος.»

A. Επιχειρήματα των διαδίκων

1. Ο προσφεύγων

39. Ο προσφεύγων υπογραμμίζει καταρχήν ότι η παρούσα υπόθεση δεν αναφέρεται σε μία σύγκρουση μεταξύ του ελληνικού Συντάγματος, ως τέτοιου, και της Σύμβασης, αλλά στον τρόπο με τον οποίο το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ερμήνευσε και εφάρμοσε το νέο άρθρο 57 του Συντάγματος. Παραπονείται ειδικότερα διότι το επίδικο ασυμβίβαστο ερμηνεύθηκε από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο με τον πλέον εκτεταμένο τρόπο, παραγνωρίζοντας τις προθέσεις του νομοθέτη, συνταγματικού και τακτικού, ο οποίος είχε λάβει σαφώς θέση, τόσο το 2001 όσο και το 2003, υπέρ ενός σχετικού επαγγελματικού ασυμβίβαστου. Ως προς το σημείο αυτό, ο προσφεύγων αναφέρει ότι, τον Φεβρουάριο 2003, το σχέδιο του νόμου εφαρμογής του νέου άρθρου 57 – σχέδιο που προέβλεπε ένα απόλυτο επαγγελματικό ασυμβίβαστο – απορρίφθηκε από την Βουλή. Κατ'αυτόν, πρόκειται για γεγονός χωρίς προηγούμενο στα κοινοβουλευτικά χρονικά της Ελλάδας, λαμβανομένου υπόψη ειδικότερα του γεγονότος ότι το κυβερνητικό κόμμα ήλεγχε την εποχή εκείνη την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών της Βουλής. Ο ενδιαφερόμενος θεωρεί ότι, αφού η Βουλή που απέρριψε αυτό το σχέδιο νόμου είναι η ίδια με εκείνη που, δύο χρόνια πριν, είχε υιοθετήσει το νέο άρθρο 57, το πραγματικό νόημα της αναθεώρησης

του άρθρου αυτού ήταν επομένως η υιοθέτηση ενός σχετικού επαγγελματικού ασυμβίβαστου του οποίου τα ακριβή όρια θα περιγράφονταν από τον τακτικό νομοθέτη.

40. Ο προσφεύγων διευκρινίζει ότι δεν αμφισβητεί ούτε την σοφία ούτε την σκοπιμότητα των βουλευτικών ασυμβίβαστων εν γένει. Ως προς τούτο, παραδέχεται ότι ο κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο ένας εκπρόσωπος του Κράτους, ένας δημόσιος υπάλληλος ή ένα στέλεχος δημόσιας επιχείρησης δεν μπορούν να είναι ταυτόχρονα μέλη του Κοινοβουλίου, απορρέει από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών και μάλιστα της ίδιας της βάσης του κοινοβουλευτικού καθεστώτος. Αντιθέτως, η επέκταση του κανόνα αυτού σε ένα πρόσωπο που δεν έχει καμία σχέση με το Κράτος, όπως για παράδειγμα έναν δικηγόρο, έναν γιατρό ή έναν μηχανικό, δεν του φαίνεται να δικαιολογείται από την ίδια αρχή.

41. Ο προσφεύγων δέχεται εξάλλου ότι σε μία δημοκρατία, οι αντιπρόσωποι του λαού πρέπει να είναι ανεξάρτητοι έναντι των «σκοτεινών» εξουσιών, οικονομικών ή άλλων. Επιπλέον, ελεύθεροι από οποιαδήποτε οικονομική δέσμευση, πρέπει να είναι σε θέση να αφιερωθούν πλήρως στην άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων τους. Κανείς δεν θα μπορούσε να αντιταχθεί σοβαρά σε αυτόν τον διπλό σκοπό του οποίου η επιδίωξη εξαρτάται αναμφισβήτητα από την διακριτική ευχέρεια των συμβαλλομένων Κρατών. Εν τούτοις, εκτιμά ότι τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου υπερέβησαν το ανεκτό όριο σε μία δημοκρατική κοινωνία. Χωρίς προηγούμενο στα Κράτη που έχουν υπογράψει την Σύμβαση, ακόμη και σε ολόκληρο τον κόσμο, το απόλυτο επαγγελματικό ασυμβίβαστο δεν είναι, κατά τον προσφεύγοντα, ένας απλός περιορισμός στο δικαίωμα του εκλέγεσθαι βουλευτής. Έχει, κατ'αυτόν, ένα αποτρεπτικό αποτέλεσμα τέτοιας δύναμης που καταλήγει να στερήσει πλήρως την άσκηση αυτού του δικαιώματος από μία μεγάλη κατηγορία πολιτών.

42. Σύμφωνα με τον προσφεύγοντα, η απαγόρευση αυτή είναι ακόμη πιο απαράδεκτη, αφού ο επιδιωκόμενος από το νέο άρθρο 57 σκοπός μπορούσε να επιτευχθεί από πολύ λιγότερο περιοριστικά μέσα: όπως δείχνει η νομοθετική και η συνταγματική εμπειρία άλλων Κρατών, η ανεξαρτησία των βουλευτών έναντι των οικονομικών συμφερόντων μπορεί να εξασφαλιστεί από πιο ορθολογικά και κυρίως πιο αναλογικά μέσα, όπως η υποχρέωση που επιβάλλεται από το Ηνωμένο Βασίλειο σε οποιονδήποτε βουλευτή που είναι δικηγόρος ή γιατρός στο επάγγελμα να εγγράψει επισήμως τους πελάτες του στο βιβλίο του Κοινοβουλίου, ή τα σχετικά επαγγελματικά ασυμβίβαστα που προβλέπονται για τους βουλευτές και τους γερουσιαστές στην Γαλλία. Εξ όσων γνωρίζει ο προσφεύγων, στις χώρες αυτές και στα άλλα Κράτη των οποίων η έννομη τάξη προβλέπει ανάλογα βουλευτικά ασυμβίβαστα, δεν υπάρχουν απόλυτες απαγορεύσεις συγκρίσιμες από την φύση τους ή από τον βαθμό τους με εκείνες που εισήγαγε στην Ελλάδα το νέο άρθρο 57.

43. Αναφερόμενος εξάλλου στο ιστορικό αναφορικά με την υιοθέτηση του επαγγελματικού ασυμβίβαστου, ο προσφεύγων υποστηρίζει ότι αυτό δεν ήταν ο καρπός μιας εμπειριστατωμένης συζήτησης, αλλά μιας αιφνίδιας και πρόχειρα ετοιμασμένης πρωτοβουλίας που κατέλαβε εξ απήνης το τμήμα αναθεώρησης και τα μέλη του, ανεξάρτητα από τα κόμματα. Κατ'αυτόν, από μία απλή ανάγνωση των επίσημων πρακτικών προκύπτει ότι το εν λόγω ασυμβίβαστο προτάθηκε για πρώτη φορά τον Ιανουάριο του 2001 από την κυβέρνηση της εποχής εκείνης, προς γενική κατάπληξη. Κατά την διάρκεια της σύντομης συζήτησης που προηγήθηκε της υιοθέτησης του εν λόγω ασυμβίβαστου, πολλές φωνές σηκώθηκαν εναντίον του. Είναι επομένως προφανές ότι, την εποχή της εκλογής του για μία τετραετή κοινοβουλευτική θητεία, ούτε ο προσφεύγων ούτε οι ψηφοφόροι του δεν ήταν σε θέση να προβλέψουν ότι ο πρώτος θα έχανε το αξίωμά του πριν την λήξη της κοινοβουλευτικής θητείας για την οποία είχε θέσει

υποψηφιότητα. Αποφασίζοντας ότι το εν λόγω ασυμβίβαστο αφορούσε και τους βουλευτές που είχαν εκλεγεί πριν την ψήφισή του, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο προσέβαλε την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης έναντι, όχι μόνον του προσφεύγοντος, αλλά και εκείνων που τον είχαν ψηφίσει κυριαρχικώς.

2. Η Κυβέρνηση

44. Η Κυβέρνηση αναφέρεται στην νομολογία των οργάνων της Σύμβασης για να υπενθυμίσει ότι το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 αναφέρεται σε υποκειμενικά δικαιώματα: το δικαίωμα ψήφου και εκείνο του να θέτει κάποιος υποψηφιότητα σε εκλογές. Όσο σημαντικά και αν είναι, τα δικαιώματα αυτά δεν είναι παρά ταύτα απόλυτα. Υπάρχει θέση για «σιωπηρούς περιορισμούς», όπως το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 τους αναγνωρίζει χωρίς να τους αναφέρει ρητά και πολύ λιγότερο να τους προσδιορίζει. Η Κυβέρνηση υπογραμμίζει επίσης ότι τα Κράτη διαθέτουν μεγάλη ελευθερία να θεσπίζουν, μέσα στην συνταγματική τάξη τους, κανόνες σχετικούς με την κατάσταση του βουλευτή, μεταξύ των οποίων και τα κριτήρια της εκλογιμότητας.

45. Σε ό,τι αφορά τα πραγματικά περιστατικά της προκείμενης υπόθεσης, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το επαγγελματικό ασυμβίβαστο καθιερώθηκε κατά την συνταγματική αναθεώρηση του Απριλίου 2001 και διατυπώθηκε στο νέο άρθρο 57 του Συντάγματος. Τονίζει εν τούτοις ότι αυτό είχε προταθεί ήδη από τον Ιανουάριο του 1998 από την Βουλή της εποχής εκείνης. Προσθέτει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 115 § 7 του Συντάγματος, το ασυμβίβαστο έπρεπε να τεθεί σε ισχύ το αργότερο την 1^η Ιανουαρίου 2003. Για την Κυβέρνηση, δεν υπάρχει συνεπώς καμία αμφιβολία ότι είχε εφαρμογή και στους εν ενεργεία βουλευτές της ημερομηνίας αυτής, παρά το γεγονός ότι ο νόμος εφαρμογής του νέου άρθρου 57 του Συντάγματος δεν είχε ακόμη ψηφιστεί. Ο προσφεύγων, εξέχων δικηγόρος, ήταν σε θέση να γνωρίζει ότι η συνέχιση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων του μετά την 1^η

Ιανουαρίου 2003, ακόμη και χωρίς αμοιβή, επέσυρε την έκπτωσή του από το βουλευτικό αξίωμα.

46. Κατά την άποψη της Κυβέρνησης, ο κύριος στόχος του εν λόγω επαγγελματικού ασυμβίβαστου είναι να επιτρέψει στους βουλευτές να αφιερωθούν εξ ολοκλήρου στην άσκηση των κοινοβουλευτικών καθηκόντων τους, χωρίς να επιδίδονται σε άλλες δραστηριότητες. Εξάλλου, το κύρος και η ανεξαρτησία των βουλευτών ενισχύονται και αυτοί προστατεύονται πλέον από οποιαδήποτε πίεση που μπορεί να προέλθει από την ιδιωτική πελατεία τους. Επί του σημείου αυτού, η Κυβέρνηση υπογραμμίζει ότι ο κίνδυνος αθέμιτης επιρροής ασκούμενης πάνω σε έναν βουλευτή μέσω των επαγγελματικών δραστηριοτήτων του αυξάνεται όταν ο ενδιαφερόμενος δεν αμείβεται για τις δραστηριότητες αυτές, γιατί ο πελάτης-ψηφοφόρος αισθάνεται υποχρεωμένος να ευχαριστήσει τον βουλευτή ψηφίζοντάς τον στις επόμενες εκλογές. Τέλος, λαμβανομένου υπόψη του κύρους του οποίου απολαμβάνει ένας βουλευτής στην κοινωνία, η καθιέρωση αυτού του ασυμβίβαστου στοχεύει επίσης στην προστασία των άλλων επαγγελματιών, οι οποίοι δεν είναι βουλευτές, από τον αθέμιτο ανταγωνισμό των βουλευτών συναδέλφων τους.

47. Η Κυβέρνηση ισχυρίζεται εξάλλου ότι το γεγονός ότι ο νομοθέτης θέλησε να επεκτείνει το ασυμβίβαστο αυτό στους βουλευτές που είχαν εκλεγεί πριν από την συνταγματική αναθεώρηση δεν ήταν ούτε περίεργο ούτε αυθαίρετο, λαμβανομένου υπόψη του κινδύνου μιας αθέμιτης επιρροής πάνω στο εκλογικό σώμα ενόψει των μελλοντικών εκλογών και της άμεσης ανάγκης να ενισχυθεί το κύρος και η ανεξαρτησία των εν ενεργεία βουλευτών. Η Κυβέρνηση προσθέτει ότι, κατά το διάστημα μεταξύ της συνταγματικής αναθεώρησης του Απριλίου 2001 που καθιέρωσε το ασυμβίβαστο και της έναρξης ισχύος της τον Ιανουάριο του 2003, οι εν ενεργεία βουλευτές είχαν στην διάθεσή τους είκοσι ένα μήνες περίπου για να εκτιμήσουν την κατάσταση και να

επιλέξουν μεταξύ του επαγγέλματός τους και του βουλευτικού αξιώματος.

48. Τέλος, η Κυβέρνηση αναφέρεται λεπτομερώς στην αμοιβή των βουλευτών και υποστηρίζει ότι ο νομοθέτης μερίμνησε ώστε αυτοί να μπορούν να ασκούν τα καθήκοντά τους στις βέλτιστες οικονομικές συνθήκες και να απολαμβάνουν, μετά την λήξη της θητείας τους, πολλών προνομίων από άποψη συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων. Εκτιμά ότι, με τον τρόπο αυτό, το επαγγελματικό ασυμβίβαστο δεν εμποδίζει τους πολίτες να θέσουν υποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές, όποια και αν είναι η οικονομική κατάστασή τους. Προς απόδειξη αυτού, η Κυβέρνηση σημειώνει ότι, με εξαίρεση τον προσφεύγοντα και έναν άλλο βουλευτή, οι άλλοι βουλευτές της κοινοβουλευτικής περιόδου 2000-2004 επέλεξαν να ασκήσουν τα βουλευτικά καθήκοντά τους και ότι, στις βουλευτικές εκλογές του Μαρτίου 2004, η εφαρμογή του ασυμβίβαστου δεν εμπόδισε τους πολίτες να θέσουν υποψηφιότητα. Επί του σημείου αυτού, η Κυβέρνηση υπογραμμίζει ότι το δίκαιο δεν μπορεί να λαμβάνει υπόψη κάθε ατομική περίπτωση, αλλά πρέπει να αντιπροσωπεύει έναν γενικό κανόνα.

49. Η Κυβέρνηση καταλήγει ότι το επαγγελματικό ασυμβίβαστο που έχει καθιερωθεί από το νέο άρθρο 57 του Συντάγματος και ο τρόπος με τον οποίο αυτό ερμηνεύθηκε από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο εν προκειμένω δεν προσέβαλαν τα δικαιώματα που προστατεύονται από το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1.

B. Εκτίμηση του Δικαστηρίου

50. Το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 φαίνεται εκ πρώτης όψεως διαφορετικό από τις άλλες διατάξεις της Σύμβασης και των πρωτοκόλλων της που εγγυώνται δικαιώματα, διότι διατυπώνει την υποχρέωση για τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη να οργανώνουν εκλογές μέσα σε συνθήκες που εξασφαλίζουν την ελεύθερη έκφραση της γνώμης του λαού και όχι ειδικώς ένα δικαίωμα ή μία ελευθερία. Εν

τούτοις, λαμβανομένων υπόψη των προπαρασκευαστικών εργασιών του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 και της ερμηνείας που δίνεται στην διάταξη αυτή μέσα στο πλαίσιο της Σύμβασης στο σύνολό της, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο αυτό εγγυάται υποκειμενικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα ψήφου και εκείνο του να θέτει κανείς υποψηφιότητα σε εκλογές (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Mathieu-Mohin et Clerfayt κατά Βελγίου*, απόφαση της 2 Μαρτίου 1987, série A no. 113, σελ. 22-23, §§ 46-51, *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (no. 2) [GC], no. 74025/01, §§ 56-57, CEDH 2005-IX – και, πιο πρόσφατα, *Ždanoka κατά Λετονίας* [GC], no. 58278/00, § 102, 16 Μαρτίου 2006). Εξάλλου, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διάταξη αυτή εγγυάται το δικαίωμα οποιουδήποτε ιδιώτη να θέσει υποψηφιότητα στις εκλογές και, αφού εκλεγεί, να ασκήσει την θητεία του (*Sadak και λοιποί κατά Τουρκίας* (no. 2), αριθ. 25144/94, 26149/95 έως 26154/95, 27100/95 και 27101/95, § 33, CEDH 2002-IV).

51. Τα δικαιώματα που εγγυάται το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 είναι κρίσιμα για την καθιέρωση και την διαχείριση των θεμελίων μιας πραγματικής δημοκρατίας διεπόμενης από την υπεροχή του δικαίου. Εν τούτοις, τα δικαιώματα αυτά δεν είναι απόλυτα. Υπάρχει θέση για «σιωπηρούς περιορισμούς» και στα συμβαλλόμενα Κράτη πρέπει να χορηγείται διακριτική ευχέρεια επί του ζητήματος αυτού. Το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι η διακριτική ευχέρεια στον τομέα αυτό είναι ευρεία (*Matthews κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [GC], no. 24833/94, § 63, CEDH 1999-I – *Labita κατά Ιταλίας* [GC], no. 26772/95, § 201, CEDH 2000-IV – *Podkolzina κατά Λετονίας*, no. 46726/99, § 33, CEDH 2002-II). Υπάρχουν πολλοί τρόποι να οργανωθούν και να λειτουργήσουν τα εκλογικά συστήματα και πολλές διαφορές στην Ευρώπη ειδικότερα στην ιστορική εξέλιξη, την πολιτισμική διαφορετικότητα και την πολιτική σκέψη, που εναπόκειται σε κάθε συμβαλλόμενο Κράτος να ενσωματώσει στην δική του άποψη περί δημοκρατίας (πιο πάνω αναφερόμενη απόφαση *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (no. 2), § 61).

52. Εν τούτοις, το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί σε τελευταίο βαθμό επί της τήρησης των απαιτήσεων του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1. Πρέπει να βεβαιωθεί ότι οι προϋποθέσεις στις οποίες υπάγονται τα δικαιώματα ψήφου ή της θέσης υποψηφιότητας σε εκλογές δεν περιορίζουν τα εν λόγω δικαιώματα σε βαθμό που να τα προσβάλει στην ίδια την ουσία τους και να τους στερήσει την αποτελεσματικότητά τους, ότι οι προϋποθέσεις αυτές επιδιώκουν έναν νόμιμο σκοπό και ότι τα χρησιμοποιούμενα μέσα δεν αποδεικνύονται δυσανάλογα (πιο πάνω αναφερόμενη απόφαση *Mathieu-Mohin*, σελ. 23, § 52). Ειδικότερα, καμία από τις επιβαλλόμενες σε κάθε περίπτωση προϋποθέσεις δεν πρέπει να παρεμποδίζει την ελεύθερη έκφραση του λαού στην επιλογή του νομοθετικού σώματος – με άλλα λόγια, αυτές πρέπει να αντανakλούν ή να μην αντιτάσσονται στην μέριμνα της διατήρησης της ακεραιότητας και της αποτελεσματικότητας μιας εκλογικής διαδικασίας που στοχεύει στον καθορισμό της βούλησης του λαού μέσω των εκλογών (πιο πάνω αναφερόμενη απόφαση *Hirst*, § 62). Επίσης, μόλις εκφραστεί ελεύθερα και δημοκρατικά η εκλογή του λαού, καμία μεταγενέστερη τροποποίηση του εκλογικού συστήματος δεν μπορεί να αμφισβητήσει την επιλογή αυτή, εκτός αν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι για την δημοκρατική τάξη.

53. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων καλεί το Δικαστήριο να καταδικάσει τον απόλυτο χαρακτήρα του εν λόγω επαγγελματικού ασυμβίβαστου, και ειδικότερα την ευρεία ερμηνεία του εκ μέρους του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, εν απουσία του προβλεπόμενου από το Σύνταγμα νόμου εφαρμογής. Εν τούτοις, όσο ενδιαφέρουσες και αν είναι αυτές οι πλευρές της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο δεν έχει αρμοδιότητα να εκφράσει την άποψή του σχετικά με την γενική απαγόρευση της άσκησης οποιουδήποτε επαγγέλματος. Περιορίζεται να παρατηρήσει ότι αυτή η γενική απαγόρευση, η οποία προβλέπεται από το νέο άρθρο 57 του Συντάγματος, καθιερώνει ένα ασυμβίβαστο, το

οποίο απαντάται σπανίως μέσα στα άλλα ευρωπαϊκά Κράτη (πιο πάνω παράγραφοι 21-37).

54. Παρά ταύτα, το Δικαστήριο δεν μπορεί να αγνοήσει το γεγονός ότι ο προσφεύγων εξελέγη κάτω από συνθήκες άψογες, ήτοι σύμφωνα με το εκλογικό σύστημα και το Σύνταγμα που ίσχυαν τότε. Ούτε ο ενδιαφερόμενος, ως υποψήφιος, ούτε οι ψηφοφόροι του δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι η εκλογή του πρώτου θα μπορούσε να έχει ελάττωμα και να κριθεί ελαττωματική κατά την διάρκεια της περιόδου για την οποία εξελέγη, εξαιτίας ενός ασυμβίβαστου απορρέοντος από την παράλληλη άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας.

55. Το Δικαστήριο δεν πείθεται από το επιχείρημα της Κυβέρνησης, σύμφωνα με το οποίο το επίδικο ασυμβίβαστο ανακοινώθηκε πολύ πριν τις εκλογές της 9 Απριλίου 2000. Η γνώμη τριών βουλευτών της αντιπολίτευσης, οι οποίοι εκφράστηκαν υπέρ του απόλυτου ασυμβίβαστου τον Ιανουάριο του 1998, δεν αρκεί, στα μάτια του Δικαστηρίου, για να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι οι υποψήφιοι στις εκλογές της 9 Απριλίου 2000 και το εκλογικό σώμα είχαν προειδοποιηθεί σχετικώς. Κατά τα λοιπά, ούτε η έκθεση της κοινοβουλευτικής επιτροπής της 30 Μαρτίου 1998 ούτε, πολύ λιγότερο, εκείνη της 23 Οκτωβρίου 2000 δεν ανέφεραν την εισαγωγή απόλυτου επαγγελματικού ασυμβίβαστου (πιο πάνω παράγραφος 18). Τελικώς, το Δικαστήριο εκτιμά ότι το εν λόγω επαγγελματικό ασυμβίβαστο αιφνιδίασε τόσο τον προσφεύγοντα όσο και τους ψηφοφόρους του κατά την διάρκεια της εν λόγω θητείας.

56. Επί του σημείου αυτού, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι το αντικείμενο και ο σκοπός της Σύμβασης επιβάλλουν την ερμηνεία και την εφαρμογή των διατάξεών της κατά τρόπο που να καθιστά τις απαιτήσεις, όχι θεωρητικές ή απατηλές, αλλά συγκεκριμένες και πραγματικές (βλέπε για παράδειγμα τις αποφάσεις *Artico κατά Ιταλίας* της 13 Μαΐου 1980, série A no. 37, σελ. 15-16, § 33 – *Ενωμένο*

Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας και λοιποί κατά Τουρκίας, Recueil des arrêts et décisions 1998-I, σελ. 18-19, § 33, και *Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας* [GC], αριθ. 25088/94, 28331/95 και 28443/95, § 100, CEDH 1999-III). Όμως, τα δικαιώματα που προστατεύονται από το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, δικαιώματα σύμφυτα με την έννοια του πραγματικού δημοκρατικού καθεστώτος, θα ήταν απατηλά αν ο ενδιαφερόμενος ή οι ψηφοφόροι του μπορούσαν να τα αποστερηθούν αυθαιρέτως ανά πάσα στιγμή (βλέπε, *mutatis mutandis, Melnitchenko κατά Ουκρανίας*, no. 17707/02, § 59, CEDH 2004-X).

57. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, αξιολογώντας την εκλογή του προσφεύγοντος υπό το πρίσμα του νέου άρθρου 57 του Συντάγματος χωρίς να λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι η εκλογή αυτή είχε λάβει χώρα το έτος 2000 με απόλυτη νομιμότητα, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κήρυξε την έκπτωση του ενδιαφερομένου από το βουλευτικό αξίωμά του και στέρησε από τους ψηφοφόρους του τον υποψήφιο που είχαν επιλέξει ελεύθερα και δημοκρατικά για να τους αντιπροσωπεύσει επί τέσσερα χρόνια στην Βουλή, παραγνωρίζοντας την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Επί του σημείου αυτού, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Κυβέρνηση δεν επικαλέστηκε κάποιον επιτακτικό λόγο για την δημοκρατική τάξη που θα μπορούσε να δικαιολογήσει την άμεση εφαρμογή του απόλυτου ασυμβίβαστου. Η κατάσταση αυτή προσβάλλει επομένως την ίδια την φύση των δικαιωμάτων που προστατεύονται από το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1.

58. Συνεπώς, υπήρξε παραβίαση της διάταξης αυτής.

II. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 8 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

59. Ο προσφεύγων υπενθυμίζει ότι είναι δικηγόρος από την ηλικία των είκοσι έξι ετών και ότι εξελέγη βουλευτής για πρώτη φορά σε

ηλικία εξήντα έξι ετών, ενώ βρισκόταν στο απόγειο της σταδιοδρομίας του. Γι'αυτόν, η πολιτική ήταν επομένως το συμπλήρωμα μιας επιτυχημένης επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Δεν ήταν το επίκεντρο της ζωής του ούτε το τέλος της σταδιοδρομίας του ως δικηγόρου. Εν τούτοις, υποχρεούμενος να παραιτηθεί από τα κοινοβουλευτικά καθήκοντά του για να συνεχίσει την επαγγελματική δραστηριότητά του – τομέα προνομιούχο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, των ταλέντων και των ικανοτήτων κάθε ιδιώτη -, υπέστη μία αδικαιολόγητη παρέμβαση στην ιδιωτική και επαγγελματική ζωή του. Επικαλείται το άρθρο 8 της Σύμβασης το οποίο έχει ως εξής:

«1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.

2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον διά την εθνικήν ασφάλειαν, την δημόσιαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.»

60. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, στην απόφασή του επί του παραδεκτού της προσφυγής, συνένωσε με την επί της ουσίας εξέταση της τελευταίας τις ενστάσεις της Κυβέρνησης σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 8 της Σύμβασης και την ιδιότητα του προσφεύγοντος ως θύματος μέσα στο πλαίσιο της αιτίας της ελκόμενης από την διάταξη αυτή. Εν τούτοις, λαμβανομένης υπόψη της διαπίστωσης της παραβίασης του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, το Δικαστήριο δεν

εκτιμά απαραίτητο να τοποθετηθεί επιπλέον επί του άρθρου 8. Το συμπέρασμα αυτό το απαλλάσσει από την υποχρέωση να αποφανθεί επί των προκαταρκτικών ενστάσεων που προβλήθηκαν από την Κυβέρνηση.

III. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 41 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

61. Σύμφωνα με το άρθρο 41 της Σύμβασης,

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της και εάν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους επιτρέπει την ατελή μόνον επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο επιδικάζει στον ζημιωθέντα διάδικο, εφόσον συντρέχει λόγος, μία δίκαιη ικανοποίηση.»

A. Ζημία

62. Ως δίκαιη ικανοποίηση, ο προσφεύγων αξιώνει την βουλευτική αποζημίωση που θα είχε εισπράξει αν δεν είχε εκπέσει του βουλευτικού αξιώματος, ήτοι ένα συνολικό ποσό 51.148,78 ευρώ.

63. Η Κυβέρνηση δέχεται ότι, αν ο προσφεύγων δεν είχε εκπέσει του βουλευτικού αξιώματος, θα είχε εισπράξει το αιτούμενο ποσό. Εν τούτοις, σημειώνει ότι ο προσφεύγων μπόρεσε να αναλάβει με πλήρη απασχόληση και χωρίς κανένα περιορισμό το επάγγελμα του δικηγόρου και να ισοσταθμίσει έτσι την απώλεια της βουλευτικής αποζημίωσής του με αμοιβές που είχε την δυνατότητα να εισπράξει. Επί του σημείου αυτού, η Κυβέρνηση υπογραμμίζει ότι ο προσφεύγων είναι φημισμένος δικηγόρος που διαθέτει σημαντική και ευκατάστατη πελατεία.

64. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι δεν αμφισβητείται ότι, αν δεν είχε κηρυχθεί σε βάρος του προσφεύγοντος η έκπτωσή του από το βουλευτικό αξίωμα, αυτός θα είχε εισπράξει, κατά το διάστημα μεταξύ της λήψης του επιδίκου μέτρου και της λήξης της περιόδου για την

οποία είχε εκλεγεί, το αιτούμενο ποσό. Εν τούτοις, το Δικαστήριο σημειώνει επίσης ότι ο ενδιαφερόμενος δεν παρέμεινε αδρανής κατά το διάστημα αυτό. Αντιθέτως, επέστρεψε στις επαγγελματικές δραστηριότητές του και εισέπραττε τις σχετικές αμοιβές. Εξάλλου, ο προσφεύγων δεν απέδειξε ότι το ύψος των εν λόγω αμοιβών ήταν κατώτερο εκείνου της βουλευτικής αποζημίωσης, την οποία πράγματι απώλεσε κατά το επίδικο διάστημα (βλέπε, *mutatis mutandis*, *Θλιμμένος κατά Ελλάδα* [GC], no. 34369/97, § 67, CEDH 2000-IV). Λαμβάνοντας υπόψη την αβεβαιότητα ως προς οποιαδήποτε απόπειρα εκτίμησης της πραγματικής απώλειας του προσφεύγοντος, και αποφαινόμενο κατά δίκαιη κρίση, το Δικαστήριο αποφασίζει να του επιδικάσει 20.000 ευρώ για την αιτία αυτή, πλέον οποιουδήποτε ποσού που μπορεί να οφείλεται για τον φόρο.

Β. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

65. Ο προσφεύγων ζητεί επίσης 20.000 ευρώ για τα έξοδα και την δικαστική δαπάνη στα οποία υποβλήθηκε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου. Προς τούτο, υποβάλλει δύο τιμολόγια του δικηγόρου του, για το συνολικό ποσό των 14.000 ευρώ.

66. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το ποσό που θα επιδικαστεί στον προσφεύγοντα για την αιτία αυτή δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 10.000 ευρώ.

67. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η επιδίκαση εξόδων και δικαστικής δαπάνης στη βάση του άρθρου 41 προϋποθέτει την απόδειξη της πραγματικότητας και της αναγκαιότητάς τους και, επιπλέον, του εύλογου χαρακτήρα του ύψους τους (*Ιατρίδης κατά Ελλάδα* (δίκαιη ικανοποίηση) [GC], no. 31107/96, § 54, CEDH 2000-XI).

68. Εν προκειμένω, λαμβανομένων υπόψη των στοιχείων που έχει στην διάθεσή του και των πιο πάνω αναφερομένων κριτηρίων, το Δικαστήριο κρίνει εύλογο να επιδικάσει στον προσφεύγοντα 14.000

ευρώ για έξοδα και δικαστική δαπάνη, πλέον οποιουδήποτε ποσού που μπορεί να οφείλεται για τον φόρο.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

69. Το Δικαστήριο κρίνει προσήκον να βασίσει το επιτόκιο των τόκων υπερημερίας στο επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ,

1. *Αποφαίνεται*, ομόφωνα, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1.

2. *Αποφαίνεται*, με ψήφους πέντε έναντι δύο, ότι δεν είναι απαραίτητο να τοποθετηθεί επιπλέον επί της παραβίασης του άρθρου 8 της Σύμβασης.

3. *Αποφαίνεται*, ομόφωνα ότι

α) το εναγόμενο Κράτος οφείλει να καταβάλει στον προσφεύγοντα, μέσα σε τρεις μήνες από την ημέρα κατά την οποία η απόφαση θα καταστεί τελεσίδικη σύμφωνα με το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης, 20.000 (είκοσι χιλιάδες) ευρώ για υλική ζημία και 14.000 (δεκατέσσερις χιλιάδες) ευρώ για έξοδα και δικαστική δαπάνη, πλέον οποιουδήποτε ποσού που μπορεί να οφείλεται για τον φόρο,

β) από τη λήξη της προθεσμίας αυτής και μέχρι την καταβολή, το ποσό αυτό θα προσαυξηθεί με τόκους υπολογιζόμενους με επιτόκιο ίσο με το επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το οποίο θα ισχύει κατά την εν λόγω περίοδο, προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

4. *Απορρίπτει*, ομόφωνα, το αίτημα δίκαιης ικανοποίησης κατά τα λοιπά.

Συντάχθηκε στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια κοινοποιήθηκε εγγράφως στις 15 Ιουνίου 2006 κατ'εφαρμογήν του άρθρου 77 §§ 2 και 3 του κανονισμού.

(υπογραφή)
Søren NIELSEN
Γραμματέας

(υπογραφή)
Λουκής ΛΟΥΚΑΪΔΗΣ
Πρόεδρος

Στην παρούσα απόφαση έχει συναφθεί, σύμφωνα με τα άρθρα 45 § 2 της Σύμβασης και 74 § 2 του κανονισμού, η έκθεση των ακόλουθων διακεκριμένων γνώμων:

- γνώμη εν μέρει σύμφωνη του κ. Λουκαΐδη,
- γνώμη εν μέρει διαφωνούσα του κ. Spielman με την οποία συντάσσεται η κ. Tulkens.

(μονογραφή)

Λ.Λ.

(μονογραφή)

S.N.

ΓΝΩΜΗ ΕΝ ΜΕΡΕΙ ΣΥΜΦΩΝΗ
ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ κ. ΛΟΥΚΑΪΔΗ
(Μετάφραση)

Συντάσσομαι πλήρως με την κρίση της πλειοψηφίας, σύμφωνα με την οποία υπήρξε εν προκειμένω παραβίαση του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, καθώς και με τους λόγους που αναφέρονται στην απόφαση. Σε αυτούς θα ήθελα εν τούτοις να προσθέσω και άλλους.

Η απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, η οποία περάτωσε την θητεία του προσφεύγοντος ως βουλευτή, ακύρωσε την βούληση του λαού να αντιπροσωπευθεί από τον ενδιαφερόμενο, παραγνωρίζοντας έτσι τις απαιτήσεις της δημοκρατίας, τις θεμιτές προσδοκίες τόσο των ψηφοφόρων όσο και του προσφεύγοντος και, συνεπώς, τα δικαιώματα που εγγυάται το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1. Θα προσέθετα ότι η εν λόγω απόφαση, αν και παρουσιάζεται ως εφαρμογή του άρθρου 57 του Συντάγματος, δεν είχε επαρκή νομική βάση. Η εφαρμογή του άρθρου αυτού ήταν πράγματι προδήλως εσφαλμένη, διότι από την διατύπωσή του φαίνεται σαφώς ότι αυτό προοριζόταν να εφαρμοστεί στους βουλευτές που θα εκλέγονταν μετά την θέση του σε ισχύ και όχι σε αυτούς που ήσαν ήδη εν ενεργεία. Δεν είχε επομένως εφαρμογή στους βουλευτές, όπως ο προσφεύγων, ο οποίος είχε εκλεγεί ένα έτος πριν από την εισαγωγή του. Τούτο προκύπτει σαφώς από το γεγονός ότι το εν λόγω κείμενο δίνει στους ενδιαφερόμενους βουλευτές προθεσμία οκτώ ημερών από την εκλογή τους για να επιλέξουν μεταξύ του βουλευτικού αξιώματός τους και της επαγγελματικής δραστηριότητός τους:

«Βουλευτές που υπάγονται στις διατάξεις του πρώτου εδαφίου της προηγούμενης παραγράφου οφείλουν, μέσα σε οκτώ ημέρες αφότου η εκλογή τους γίνει οριστική, να επιλέξουν με δήλωσή τους μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και των παραπάνω έργων ή

ιδιοτήτων. Αν παραλειφθεί αυτή η εμπρόθεσμη δήλωση, εκπίπτουν αυτοδικαίως από το αξίωμα του βουλευτή.» (υπογράμμιση δική μου)

Επιπλέον, εκτιμώ ότι η απόλυτη φύση του κανόνα του ασυμβίβαστου που εμπεριέχεται στο εν λόγω άρθρο αναλύεται σε έναν περιορισμό των δικαιωμάτων που προστατεύονται από το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, η οποία είναι δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό και δεν είναι συνεπώς αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία. Τα πιο κάτω στοιχεία μου φαίνονται πρόσφορα ως προς αυτό.

Ο κύριος επιδιωκόμενος από τον κανόνα σκοπός είναι, κατά την Κυβέρνηση, να επιτρέψει στους βουλευτές να αφιερωθούν πλήρως στην άσκηση των κοινοβουλευτικών καθηκόντων τους, χωρίς να επιδίδονται σε άλλες δραστηριότητες. Το κύρος και η ανεξαρτησία των βουλευτών φέρεται να ενισχύεται και οι ενδιαφερόμενοι φέρονται έτσι προστατευμένοι από οποιαδήποτε πίεση που θα μπορούσε να προέρχεται από την ιδιωτική πελατεία τους. Όμως, δεν φαίνεται να υπήρξε πριν από την εισαγωγή του κανόνα η ελάχιστη σοβαρή μελέτη των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων ενός τόσο δραστικού περιορισμού. Ειδικότερα, δεν υπήρξε εξέταση του ζητήματος αν ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν μπορούσε να επιτευχθεί με την υιοθέτηση ενός λιγότερο απόλυτου και λιγότερο περιοριστικού κανόνα από αυτόν που υιοθετήθηκε. Ως προς τούτο είναι ενδιαφέρον να υπογραμμιστεί ότι, σύμφωνα με την συνταγματική διάταξη που εισήγαγε τον κανόνα αυτόν, ένας νόμος έπρεπε να καθορίσει τις συμβατές με το αξίωμα του βουλευτή δραστηριότητες. Ένας τέτοιος νόμος δεν ψηφίστηκε εν τούτοις ποτέ και έτσι το ζήτημα έμεινε σε εκκρεμότητα, ενώ ο νομοθέτης είχε εκδηλώσει μέσω της διάταξης αυτής την πρόθεσή του να σχετικοποιήσει τον κανόνα του ασυμβίβαστου.

Συντάσσομαι με την άποψη του προσφεύγοντος, σύμφωνα με την οποία η απόλυτη φύση του επίδικου κανόνα παράγει αποθαρρυντικές συνέπειες πάνω σε μία μεγάλη κατηγορία πολιτών που θα ήταν

πρόθυμοι να εξετάσουν μία υποψηφιότητα στις εκλογές, και ειδικά, κατά την άποψή μου, εκείνους που επιτυγχάνουν στο επαγγελματικό επίπεδο, τους οποίους μπορούμε να θεωρήσουμε ως ικανά και αποτελεσματικά άτομα. Έτσι, ο επίδικος κανόνας, όχι μόνον συνιστά εμπόδιο στην άσκηση από τα άτομα αυτά των δικαιωμάτων τους που απορρέουν από το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, αλλά επίσης στερεί τους ψηφοφόρους από την δυνατότητα να αντιπροσωπευθούν από αυτά. Από αυτόν προκύπτει μία προσβολή των δικαιωμάτων που προστατεύονται από την διάταξη αυτή. Βρίσκω επίσης πολύ προσήκον το επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο ένας στόχος ανάλογος προς εκείνον που επιδιώκεται από τον επίδικο κανόνα επιτεύχθηκε σε άλλα Κράτη, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία, με μέσα πολύ λιγότερο περιοριστικά.

Το γεγονός ότι καθιστά τους βουλευτές πλήρως εξαρτώμενους για την διαβίωσή τους από την αποζημίωση που εισπράττουν με την ιδιότητα των αντιπροσώπων του λαού μπορεί από την φύση του, κατά την γνώμη μου, να επηρεάσει την ανεξαρτησία τους και να τους εκθέσει σε αθέμιτες ή καταχρηστικές πιέσεις ή επιρροές εκ μέρους των ψηφοφόρων. Κινδυνεύει επίσης να τους μετατρέψει σε επαγγελματίες πολιτικούς, αναγκασμένους μέχρι το τέλος της ζωής τους να αναζητούν την ανανέωση της θητείας τους μετερχόμενοι όλων των μέσων για να διατηρήσουν τα προς το ζην.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, εκτιμώ ότι η απουσία επαρκούς νομικής βάσης και ο απόλυτος χαρακτήρας του επίδικου κανόνα του ασυμβίβαστου, όπως αυτός εφαρμόστηκε εν προκειμένω, συνιστούν επιπλέον λόγους για να καταλήξει κανείς στην παραβίαση του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1.

ΓΝΩΜΗ ΕΝ ΜΕΡΕΙ ΔΙΑΦΩΝΟΥΣΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ κ. SPIELMANN ΜΕ
ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΣΥΝΤΑΣΣΕΤΑΙ Η ΔΙΚΑΣΤΗΣ κ. TULKENS

1. Υπενθυμίζεται ότι ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι, εξαιτίας του γεγονότος ότι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα βουλευτικά καθήκοντά του για να μπορέσει να συνεχίσει την επαγγελματική δραστηριότητά του – προνομιούχο τομέα για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, των ταλέντων και των ικανοτήτων οποιουδήποτε ιδιώτη -, υπέστη μία αδικαιολόγητη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του που επεκτείνεται στην επαγγελματική ζωή του. Εξάλλου, κατ'αυτόν, από την έναρξη ισχύος του εν λόγω ασυμβίβαστου, τα εισοδήματά του ως δικηγόρου απλά και καθαρά διακόπηκαν και, συνεπώς, αυτός υπέστη τις σοβαρές συνέπειες της εφαρμογής του νέου άρθρου 57 του Συντάγματος. Ο προσφεύγων συμπέρανε έτσι την εφαρμογή και την παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης.

2. Στην απόφαση περί του παραδεκτού της προσφυγής, το Δικαστήριο συνένωσε στην εξέταση της ουσίας τις ενστάσεις της Κυβέρνησης σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 8 και με την ιδιότητα του προσφεύγοντος ως θύματος μέσα στο πλαίσιο της αιτίας της ελκόμενης από την διάταξη αυτή. Εν τούτοις, «λαμβάνομένης υπόψη της διαπίστωσης της παραβίασης του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1, το Δικαστήριο δεν εκτιμά απαραίτητο να τοποθετηθεί επιπλέον επί του άρθρου 8» (παράγραφος 60 της απόφασης).

Πιστεύω εν τούτοις ότι η αιτίαση αυτή θα άξιζε μία διακεκριμένη εξέταση, ειδικότερα υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου που αναγνώρισε το δικαίωμα στην ιδιωτική επαγγελματική ζωή.

3. Στην απόφασή του *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας* της 27 Ιουλίου 2004, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ως εξής:

« ... λαμβανομένων υπόψη ειδικότερα των ιδεών που επικρατούν σήμερα στα δημοκρατικά Κράτη, το Δικαστήριο εκτιμά ότι μία γενική απαγόρευση να έχει κανείς μία απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα προσβάλλει πράγματι την «ιδιωτική ζωή». Δίνει ιδιαίτερο βάρος προς τούτο στο κείμενο του άρθρου 1 § 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και στην ερμηνεία του εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Κοινωνικών Δικαιωμάτων (...), καθώς και στα κείμενα που έχει υιοθετήσει η ΔΟΕ (...). Υπενθυμίζει επιπλέον ότι κανένα στεγανό δεν χωρίζει την σφαίρα των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων από το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης (*Airey κατά Ιρλανδίας*, απόφαση της 9 Οκτωβρίου 1979, série A no. 32, σελ. 14-16, § 26).»¹

Στην απόφαση *Campagnano κατά Ιταλίας* της 23 Μαρτίου 2006, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει την νομολογία αυτή:

« ... η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» δεν αποκλείει καταρχήν τις δραστηριότητες επαγγελματικής ή εμπορικής φύσεως. Εξάλλου, τελικώς, μέσα από τον τομέα της εργασίας οι άνθρωποι αναπτύσσουν πολλές σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο (*Niemietz κατά Γερμανίας*, απόφαση της 16 Δεκεμβρίου 1992, série A no. 251-B, § 29). Το Δικαστήριο υπενθυμίζει τέλος ότι έχει επισημάνει πρόσφατα ότι η απαγόρευση να έχει κανείς πολλές απασχολήσεις στον ιδιωτικό τομέα θίγει την «ιδιωτική ζωή» (*Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, no. 55480/00 και 59330/00, § 47, απόφαση της 27 Ιουλίου 2004), λαμβανομένου υπόψη επίσης του άρθρου 1 § 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στην Ιταλία την 1^η Σεπτεμβρίου 1999 και σύμφωνα με τον οποίο «Προκειμένου να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος στην εργασία, τα Συμβαλλόμενα Μέρη δεσμεύονται (...) να προστατεύουν κατά

τρόπο αποτελεσματικό το δικαίωμα για τον εργαζόμενο να κερδίζει την ζωή του με μία ελεύθερα επιλεγείσα εργασία».²

Είναι εξάλλου ιδιαίτερα αποκαλυπτικό ότι το Δικαστήριο, στην απόφαση αυτή που αφορούσε τον περιορισμό των εκλογικών δικαιωμάτων ενός πτωχεύσαντα, διαπίστωσε μία διπλή παραβίαση του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 και του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Τέλος, στην απόφαση *Μόλκα κατά Πολωνίας* της 11 Απριλίου 2006, το Δικαστήριο συνόψισε την ερμηνεία της έννοιας της «ιδιωτικής ζωής» με τους πιο κάτω όρους:

«Όπως το Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να το επισημάνει, η «ιδιωτική ζωή» είναι μία ευρεία έννοια, η οποία δεν προσφέρεται για εξαντλητικό ορισμό. Καλύπτει την φυσική και ηθική ακεραιότητα του ατόμου (*Χ και Υ κατά Ολλανδίας*, [απόφαση της 26 Μαρτίου 1985, série A no. 91], σελ. 11, § 22). Η ιδιωτική ζωή περιλαμβάνει μερικές φορές τις πλευρές της φυσικής και κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου (*Mikulić κατά Κροατίας*, αριθ. 53176/99, § 53, CEDH 2002-I). Το άρθρο 8 προστατεύει επίσης το δικαίωμα στην προσωπική ανάπτυξη καθώς και το δικαίωμα για κάθε άτομο να συνάψει και να αναπτύξει σχέσεις με τους ομοίους του και τον εξωτερικό κόσμο. Μπορεί να επεκταθεί σε επαγγελματικές ή εμπορικές δραστηριότητες. Υπάρχει επομένως μία ζώνη αλληλεπίδρασης μεταξύ του ατόμου και των άλλων, η οποία, ακόμη και σε έναν δημόσιο χώρο, μπορεί να σχετίζεται με την «ιδιωτική ζωή» (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Peck κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αριθ. 44647/98, § 57, CEDH 2003-I)».³

4. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων επέμεινε στο γεγονός ότι είναι δικηγόρος από την ηλικία των είκοσι έξι ετών και ότι εξελέγη βουλευτής για πρώτη φορά στην ηλικία των εβδομήντα ετών, ενώ ήταν στο απόγειο της σταδιοδρομίας του. Γι'αυτόν, μας είπε, η πολιτική ήταν

επομένως το συμπλήρωμα μιας επιτυχημένης επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Δεν ήταν το επίκεντρο της ζωής του ούτε το τέλος της σταδιοδρομίας του ως δικηγόρου. Εν τούτοις, υποχρεούμενος να παραιτηθεί από τα κοινοβουλευτικά καθήκοντά του για να συνεχίσει την επαγγελματική δραστηριότητά του, υπέστη, κατά την άποψή του, μία αδικαιολόγητη παρέμβαση στην ιδιωτική και επαγγελματική ζωή του (παράγραφος 59 της απόφασης).

Υπό το φως της νομολογίας του Δικαστηρίου, η αιτίαση αυτή άξιζε μία διακεκριμένη και εμπεριστατωμένη εξέταση. Η εν λόγω παρέμβαση έθιγε χωρίς καμία αμφιβολία την δυνατότητα του προσφεύγοντος να ασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου και επομένως να κερδίζει την ζωή του, γεγονός που είχε προφανείς επιπτώσεις στην ιδιωτική ζωή του (βλέπετε, *mutatis mutandis Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, αριθ. 55480/00 και 59330/00, § 48, CEDH 2004-VIII). Όπως υπενθύμισε πρόσφατα ένα άρθρο θεωρίας σχετικά ειδικότερα με την πιο πάνω αναφερόμενη απόφαση *Sidabras και Džiautas*: «Έτσι, η σοβαρότητα των δυσχερειών να κερδίζει κανείς την ζωή του με την εργασία του είναι ο κύριος παράγοντας της αναγνώρισης του δικαιώματος στην ιδιωτική επαγγελματική ζωή»⁴.

¹ *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, αριθ. 55480/00 και 59330/00, § 47, CEDH 2004-VIII.

² *Campagnano κατά Ιταλίας*, αριθ. 77955/01, § 53, 23 Μαρτίου 2006, *Recueil des arrêts et decisions* 2006, προς έκδοση.

³ *Μόλκα κατά Πολωνίας* (déc.), αριθ. 56550/00, 11 Απριλίου 2006, *Recueil des arrêts et decisions* 2006, προς έκδοση.

⁴ J.-P. Marguénaud et J. Mouly, «Το δικαίωμα να κερδίζει κανείς την ζωή του από την εργασία ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», *Recueil Dalloz* της 16 Φεβρουαρίου 2006, σελ. 477 επ., ειδικά σελ. 478.